

“Konstitusiya və Suverenlik İli”

Ümumi təhsildə Konstitusiya və suverenliyin tədrisi yolları

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 28 dekabr 2024-cü il tarixli sərəncamı ilə 2025-ci il ölkəmizdə “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan edilmişdir. Məqalədə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında yer alan demokratik prinsipləri, insan haqlarını və milli dəyərləri təhsil proqramlarına daxil etməklə təhsil prosesinin təkmilləşdirilməsi yolları təhlil edilir. Konstitusiya müddəalarının şagirdlərə hüquq və vəzifələrini öyrətmək, vətəndaş fəallığını və hüquqi şüuru inkişaf etdirmək məqsədilə tədrisinin zəruriliyi qeyd edilir. Konstitusiyanın müxtəlif fənlərə inteqrasiyası yaradıcı təfəkkürə təkan verir və şagirdlərin idarəetmə və qanunun aliliyi anlayışını gücləndirir. Bundan əlavə, təhsildə Konstitusiyadan istifadə gələcək vətəndaşlara demokratik cəmiyyətin inkişafına fəal töhfə vermək, onların dövlət quruculuğu prosesində aktiv iştirakını təmin etmək imkanları yaradır. Məqalədə şagirdlərin sosial və hüquqi şüurunun formalaşmasında Konstitusiya tədrisinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün məzmun təhlili, nümunə tədqiqatları və pedaqoji metodlar əsasında keyfiyyətli yanaşmadan istifadə edilmişdir.

Hər bir insanın kiçik yaşlarından vətəndaş keyfiyyətləri ilə hazırlanmaq, tərbivə olunmaq ehtiyacı var, çünki vətəndaşlıq həm də yetkinlik, fiziki və mənəvi kamilliyin nümayişidir. Vətəndaşlıq o zaman əxlaqi norma şəklində təzahür edir ki, qanunun aliliyi öz hüquqi üstünlüyü ilə gənc nəslin tərbibəsinin tərkib hissəsinə çevrilir. Hər bir vətəndaş qanunları, xüsusilə Konstitusiyamı mükəmməl bilməlidir ki, ona riayət edə bilsin.

Vətəndaşların hüquqi hazırlığı Konstitusiyanın öyrənilməsi ilə bağlıdır. Ona görə də bu sahədə əsas vəzifə təhsil ocaqlarının üzərinə düşür. İlk növbədə, yaşıdan, bilik səviyyəsindən asılı olmayaraq, bütün şagirdlərə həm ümumi məsələlərin öyrədilməsi, həm də vətəndaşlıq hissələrinin aşılanması müəyyənləşdirilməlidir. Daha sonra bu iş xüsusi olaraq məktəblilərin yaşına, anlama səviyyəsinə, həyat təcrübəsinə uyğun şəkildə qurulmalıdır. Təlim prosesindən əlavə olaraq, tərbivəvi tədbirlər həyata keçirilməlidir ki, bütün uşaqlarda vətəndaşlıq qururu baş qaldırsın və vətəndaş kimi formalaşmasına təsir göstərsin.

Görək “suverenlik”, “müstəqil dövlət”, “müstəqil ölkənin Konstitusiyası” anlayışlarının praktik real həyatda nə demək olduğunu hər bir uşaq, yeniyetmə, gənc ətraflı dərk etsin ki, onu qorumaq səylərinə nail olmaq üçün çalışsın.

Azərbaycan Respublikasının ilk müstəqil Konstitusiya layihəsi Ulu Öndər Heydər Əliyevin sədrlik etdiyi komissiya tərəfindən hazırlanmış, 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq sərəncamı (referendum) yolu ilə qəbul edilmiş, 1995-ci il noyabrın 27-dən qüvvəyə minmişdir. Ötən müddətdə Konstitusiyamıza müəyyən əlavə və dəyişikliklər edilmişdir. Belə ki, 2002-ci il avqustun 24-də, 2009-cu il martın 18-də və 2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilmiş ümumxalq sərəncamı yolu ilə qəbul olunmuş Konstitusiyamızın 23-cü maddəsinə görə, Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri - Dövlət Bayrağı, Dövlət Gerbi və Dövlət Himnidir. Konstitusiyaya əsasən, Dövlət Bayrağı və Dövlət Gerbinin təsviri, Dövlət Himninin musiqisi və mətni ayrıca Konstitusiya qanunu ilə müəyyən edilir.

Konstitusiyanın 75-ci maddəsinə əsasən, hər bir vətəndaş dövlət rəmzlərinə - bayrağına, gerbinə və himnina hörmət etməlidir. Bu qanunı tələbən hər bir vətəndaşımızın daxil olub-tələbatna çevrilməsi üçün yetkinlikdə olan gənc nəsilə təhsil müddətində siyasi mədəniyyətin formalaşdırılması həyatı zərurət sayılır. Buna isə kiçik yaşlarından aparılan tərbivə ilə nail olmaq mümkündür. Eləcə də vətəni müdafiə, tarixi və mədəniyyət abidələrinin qorunması, ətəraf mühitə, təbiətə qayğılı münasibət və digər vəzifələrin yerinə yetirilməsi məktəblilərin istəklə və arzusu kimi meydana çıxmalıdır. Bu hissələr şagirdlərin qanına, canına işləməli, onların həyat idealına çevrilməlidir.

Dövlət rəmzlərini tanımaq, görmək, onları sevmək hər bir Azərbaycan vətəndaşının borcudur. Müstəqilliyimizin göstəricisi olan bu rəmzlər uğrunda minlərlə soydaşımız canını qurban vermiş, şəhid olmuşdur. Ona görə də qürur mənbəyimiz olan dövlət rəmzlərini həmişə uca tutmalıyıq. Bu isə ilk öncə ailədən başlamalıdır. İbtidai siniflərdə müəllimlərin köməyi ilə şagirdlərdə dövlət rəmzləri haqqında tam təəvvür yaradılmalı, onlarda dövlət rəmzlərinə məhəbbət hissi aşılanmalıdır. Uşaqlar üç-dörd yaşlarından etibarən Dövlət Bayrağını tanıyır, artıq məktəbə gedəndə Dövlət Gerbi ilə də tanış olurlar. Hətta məktəbəqədər təhsil müəssisələrində tərbivə alan körpələr belə Dövlət Himnimizi əzbərdən ifa edə bilirlər.

Ümumtəhsil məktəblərinin bütün siniflərində tədris olunan dərslərlərin ilk səhifəsində Dövlət Bayrağı və Gerbi təsviri, eləcə də himnin sözləri sistemli şəkildə verilməlidir. Azərbaycanın dövlət rəmzləri ilə tanışlıq uşaqlarda vətənpərvərlik, milli iftixar duyğuları, şərəf, ləyaqət kimi hissələri tərbivə edir.

Bütün vətəndaşların birinci vəzifəsi Konstitusiyamı mükəmməl öyrənməkdən ibarətdir. Bu məqsədlə öyrənənlərin yaşına, həyat təcrübəsinə uyğun olaraq müxtəlif tədris formalarından istifadə edilməlidir. Konstitusiyanın mahiyyəti və məzmunu, ayrı-ayrı bölmələri, fəsiləri və müvafiq maddələri uşaqların yaşlarına uyğun şəkildə şərh edilməlidir. Müəllimlər Konstitusiyanın valideynlər və cəmiyyət arasında təbliğinə də çalışmalıdırlar. Lakin təbliğat və təşviqat ilə məşğul olanlar əvvəlcə Konstitusiyamı mükəmməl öyrənməli, onun hüquqi, iqtisadi, siyasi, sosial əsaslarını bilməlidirlər.

Konstitusiyanın öyrənilməsində və şərh edilməsində diqqət, ilk növbədə, onun irəli sürdüyü əsas prinsiplərə yönəldilməlidir.

*** Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini, ərazi bütövlüyünü qorumaq;**

*** Konstitusiya çərçivəsində demokratik quruluşa təminat vermək;**

*** Vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar olmasına nail olmaq;**

*** Xalqın iradəsinin ifadəsi kimi qanunların ali hüquqi təməlini təmin etmək, dünyəvi dövlət qurmaq;**

*** Ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq hər kəsin layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək;**

*** Ümumbəşəri dəyərlərə sadiq olaraq bütün dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq və bu məqsədlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək.**

Hər bir prinsip haqqında ətraflı məlumat vermək üçün “müstəqillik”, “suverenlik”, “ərazi bütövlüyü” kimi anlayışlar aydın şəkildə izah edilməlidir ki, bu da vətəndaşlıq iftixarını, milli qürur hissini yaratmağa imkan versin.

Konstitusiyamı ümumi təhsil müəssisələrində öyrədilməsi hər bir sinifdə uşaqların anlama səviyyəsinə uyğun olaraq ayrı-ayrı fənlərin tərkib hissəsi olaraq tədris edildiyindən onu necə şərh etmək, hansı mövzu ilə əlaqələndirmək və s. kimi metodik işlər hər bir müəllimin üzərinə düşür.

Müəllimlər bu imkandan bəhrələnməklə Konstitusiyamın maddələrinin uşaqlara öyrədilməsinə çalışmalıdırlar. Humanitar və təbiət fənlərinin bu sahədə imkanları böyükdür.

Tarix dərslərində Konstitusiyamı öyrədilməsi məsələləri üzərində bir qədər geniş danışmaq lazımdır.

Konstitusiyamın orta məktəblərdə sistemli olaraq öyrədilməsi məqsədilə vaxtilə Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin (hazırda Elm və Təhsil Nazirliyi) 14 mart 1996-cı il tarixli əmri ilə IX siniflərdə həftədə 1 saat, bütövlükdə isə (tədris ilində 35 saat) “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası” fənninin tədrisi məqsəduyğun hesab edilmiş, ayrıca dərslər hazırlanmışdır.

I-IV siniflərin “Həyat bilgisi” və VI-IX siniflərin “Azərbaycan tarixi” fənlərinin təlimindən alınan biliklər əsasında Azərbaycan dövlətçiliyi, xalq hakimiyyəti, demokratiya, xalqın suverenliyi konkret misallarla izah edilmişdir.

Son illər ölkəmizin ictimai-siyasi həyatında baş verən hadisələr göstərir ki, Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi qüdrəti gündən-gündən artır. Azərbaycan xalqı dünya xalqları arasında özünə layiq yer tutur. Çünki dövlətimiz demokratik, hüquqi dövlətdir və Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ tam təmin olunur.

Beynəlxalq aləmdə Azərbaycan xalqının yüksək dövlətçilik ənənəsi ilə bağlı imicindən bəhs edərkən, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyəti mütləq yetkin gənc nəsil üçün nümunə olaraq göstərilə bilər. Məhz Heydər Əliyevin yorulmaz fəaliyyəti nəticəsində atəşkeş rejimi təmin edilmiş, “Əsrin müqaviləsi” bağlanmış, ölkədə siyasi sabitlik iqtisadi tərəqqinin təminatını möhkəmləndirmişdir. Bu kimi tədbirlər Azərbaycan dövlətinə dünyada maraq yaratmışdır.

“Həyat bilgisi” fənnini tədris edərkən Konstitusiyamı ayrı-ayrı maddələrinə istinad etmək mümkündür: məsələn, “İnsan hüquqları” mövzusu keçirilərkən Konstitusiyamı müvafiq maddələrinə istinad etmək səmərəli nəticə verə bilər. Hər şeydən əvvəl, müəllim azadlıq haqqında müxtəlif baxışları şərh edərkən dərsdə “azadlıq” anlayışının mahiyyətini açmalı, “azadlıq nədir?” sualı ətrafında fikir mübadiləsi aparmalı, öz fikrini və mülahizələrini düzgün əsaslandırılmalıdır. O göstərməlidir ki, azadlıq özbaşınalıq deyil. Yadda saxlamaq lazımdır ki, insanların bütün sahələrdəki davranışları və fəaliyyətlərini tənzimləyən dinamik və çevik xarakterə malik, bir sıra məhdudlaşdırıcı hüquqi normalar vardır. Əslində, azadlığın məzmununu ölkənin ictimai-siyasi həyatının bütün sahələrindəki mövcud normaları dərk etmə səviyyəsi və onlara əməl edilməsi təşkil edir.

Müəllim azadlığın, demokratiyanın, qanunçuluğun prinsipləri ilə bağlı olduğu barədə şagirdlərə izah verərkən Konstitusiyamı “İnsan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları” hissəsində verilmiş məlumatlara istinad etməlidir. Müəllim əvvəl insan, vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının əsas prinsiplərini şagirdlərin nəzərinə çatdırmalıdır.

- İnsan ləyaqəti qorunur və ona hörmət edilir;

- Hər kəsin doğulduğu andan tozunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır;

- Hüquqlar və azadlıqlar hər kəsin cəmiyyət və digər şəxslər qarşısında məsuliyyətini və vəzifələrini də əhatə edir. Hüquqlardan sui-istifadəyə yol verilmir və s.

Göründüyü kimi, vətəndaşların azadlıq hüququ Konstitusiyada tamıqla öz əksini tapmışdır.

Müəllim çalışmalıdır ki, hər bir şagird Konstitusiyada vətəndaşlara verilən hüquqları bilsin: bərabərlik hüququ, insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi, mülkiyyət hüququ, əqli mülkiyyət hüququ, təhlükəsiz yaşamaq hüququ, şəxsi toxunulmazlıq hüququ, əmək hüququ, istirahət hüququ, sosial təminat hüququ, sağlamlığın qorunması hüququ, təhsil hüququ, mənzil hüququ, ana dilindən istifadə hüququ və s. Şagirdlərin məktəbdə oxuyarkən öz hüquqlarını bilmələri vacibdir. Hüquqlar məktəblilərə izah edilərkən onların demokratik mahiyyəti, hüquqların dövlət tərəfindən təminatı, qorunması xüsusi olaraq diqqətə çatdırılmalıdır.

Hər bir məktəbli Konstitusiyada təsbit olunan vətəndaş hüquq və vəzifələrini mükəmməl şəkildə öyrənməli və hər birinin mahiyyətini dərk etməlidir. Onlar bilməlidirlər ki, insan ləyaqəti qorunur və ona hörmət edilir; hər kəsin hüquqları və azadlıqları olduğu kimi, hər kəsin cəmiyyət qarşısında məsuliyyəti və vəzifələri də vardır. Əgər məktəblilər bu prinsipi mahiyyətcə düzgün başa düşsələr, hüquq və vəzifələrinə də eyni səviyyədə anlayar və yerinə yetirməyə çalışsalar.

Konstitusiyamı “Dövlətin əsasları” fəslində təsbit olunmuş Azərbaycan dövləti, Azərbaycan dövlətinin başçısı, Silahlı Qüvvələr, beynəlxalq münasibətlərin prinsipləri, ərazi, dövlətin ali məqsədi, mülkiyyət, təbii ehtiyatlar, iqtisadi inkişaf və dövlət, sosial inkişaf və dövlət, ailə, uşaqlar və dövlət, din və dövlət, pul vahidi, dövlət dili, paytaxt, Azərbaycan dövlətinin rəmzləri haqqında maddələrdə hüquqi əsaslar göstərilir ki, onları bilmədən vətəndaş kimi vəzifələri anlamaq və yerinə yetirmək olmaz. Ona görə də bu əsaslar tədris prosesində mükəmməl öyrədilməli və bu zaman vətəndaşlıq hissələri, duyğuları inkişaf etdirilməlidir.

Konstitusiyamı maddələrinin öyrənilməsi işin bir tərəfidir, işin digər tərəfi məktəb tədbirləri ilə şagirdlərin vətəndaşlıq hazırlığının həyata keçirilməsidir.

Orta ümumtəhsil məktəbini bitirən hər bir gənc həyata tamhüquqlu vətəndaş kimi daxil olur. O, vətəndaşlığının təsdiq edən sənəd - pasport alır. Az keçmir ki, vətəni müdafiə etmək borcunu yerinə yetirmək yaşına çatır, hətta ailə qurmaq, seçib-seçilmək hüququna yiyələnir, işləmək, vəzifə daşımaq missiyasına çatır və s. Bütün bunlar o zaman səmərəli qurulur ki, gənc kamill vətəndaşlıq hazırlığından keçmiş olsun, hüquqi-siyasi təfəkkürə yiyələnmiş olsun.

Bütün tərbivəvi meyarları hərtərəfli mənimsəmək üçün Konstitusiyamı sistem halında öyrənmək və öyrətmək tələb olunur. Ona görə də məktəblilərin vətəndaşlıq hazırlığının sistemi, bu sistemdə həyata keçirilən iş formaları müasirləşdirilməlidir.

Bu sistemdə məktəbdə dərstdən kənar iş prosesində görülən işlər, məktəbdən kənar proseslər və sinif-tədbirlər, valideynlərlə əlaqə, ailədə və cəmiyyətdə görülən işlər, baş verən hadisələr və s. öz müvafiq yerini tutmalıdır. Lakin ilkin mərhələdə ailə və məktəb üzərinə daha böyük vəzifələr düşür.

Konstitusiyada təbiətin qorunması problemlərinə, o cümlədən gənclərin təbiətə qarşı qayğıkeş münasibətə tərbivə edilməsinə xüsusi yer ayrılır. Bu meyarlar əsasında gənc nəslə hələ erkən yaşlarından təbiətə qarşı, onun yaratdığı nemətlərdən səmərəli istifadə sahəsində ümumi təsəvvürlər yaratmalıdır.

Göründüyü kimi, orta ümumtəhsil məktəblərində təlim prosesində Konstitusiyamı prinsiplərinin sistemli öyrədilməsi üçün geniş imkanlar vardır. Müəllimlər bu imkan və şəraitdən maksimum istifadə etməyə çalışmalıdırlar. Onlar Konstitusiyamı yalnız siyasi sənəd kimi deyil, hər bir insanın tələblərini müəyyən edən, hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirən sənəd kimi öyrənməlidirlər.

Konstitusiyada məktəblilərin mənəvi tə-

rbivəsi ilə də bağlı maraqlı məqamlar çoxdur. Belə ki, vətəndaş qarşısında ailənin mövqeyi, borcu, vəzifəsi aydın verilmişdir. Konstitusiyaya görə:

*** Cəmiyyətin əsas özəyi kimi ailə dövlətin xüsusi himayəsindədir;**

*** Uşaqların qayğısına qalmaq və onları tərbivə etmək valideynlərin borcudur. Bu borcun yerinə yetirilməsinə dövlət nəzarət edir;**

*** Valideynləri və ya qayyımları olmayan, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar dövlətin himayəsindədir;**

*** Uşaqların onların həyatına, sağlamlığına və ya mənafeətinə təhlükə törədən biləcək fəaliyyətə cəlb etmək qadağandır;**

*** 15 yaşına çatmamış uşaqlar işə götürülməz;**

*** Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarət edir.**

Göründüyü kimi, uşaqların ilkin və əsas tərbivə işi onlara qayğı göstərmək ailənin, valideynlərin üzərinə düşür, təhsil-təlim isə bir-birə tədris müəssisələrinin işidir ki, dövlət bunun təminatını və nəzarətini həyata keçirir. Deməli, Konstitusiyaya görə, müəyyənləşdiriləcək təhsil və tərbivə konsepsiyasında ailə-məktəb əlaqəsi, ailənin və məktəbin üzərinə düşən xüsusi və ümumi vəzifələr dəqiq müəyyənləşdirilməlidir. Bu baxımdan da vətəndaşların tərbibəsində ailə, məktəb və bütövlükdə cəmiyyət çox mühüm vəzifə və məsuliyyət daşıyır.

Konstitusiyamı insan-vətəndaş yetişdirilməsi üçün geniş imkanlar açır. Burada dil-ədəbiyyat müəllimlərinin də üzərinə böyük məsuliyyət düşür.

Hər bir xalqın varlığını müəyyən edən əsas şərtlərdən biri onun ana dilidir.

Azərbaycan dilinə yüksək qiymət verən Ulu Öndər Heydər Əliyev demişdir:

“Hər bir azərbaycanlı çalışmalıdır ki, dünyanın bir çox dillərini - rus, ingilis, fransız dillərini mənimsəsin, öyrənsin. Bu lazımdır, çünki müasir dünya ölkələrinin bir-biri ilə sıx əlaqəsi bu gün və gələcəkdə insandan bir çox dili bilməsinə tələb edir. Mən gənclərimizə tövsiyə edirəm ki, Azərbaycan gənci Şekspiri ingilis dilində oxusun, Puskini rus dilində oxusun, Nizamini, Füzulini, Nəsimini isə Azərbaycan dilində oxusun.”

Millətin ən yüksək mənəvi dəyəri olan ana dilinə Konstitusiyada da geniş yer verilmişdir.

Konstitusiyaya görə:

1. Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir və dövlət Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir.

2. Azərbaycan Respublikası əhalinin danışdığı digər dillərin sərbəst istifadəsinə və inkişafına təmin edir.

Doğma dilimizin yaşaması və inkişafı üçün ölkəmizdə hər cür şərait yaradılmışdır. Konstitusiyada təsbit olunmuş prinsiplər uşaq bağçasından tutmuş ali məktəblərə qədər bütün tədris müəssisələrində həyata keçirilir. Azərbaycanlı uşaqlar doğma ana dilində təhsil alırlar, çünki bu hüquqa malikdirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, sovet hakimiyyəti illərində yerli dillər sıxışdırılma da, Ulu Öndər Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti sayəsində 1978-ci il Azərbaycan Konstitusiyasında dövlət dilinin Azərbaycan dili olması təsbit edilmişdir.

Konstitusiyamı ən mühüm maddələrindən biri də vətənpərvərliklə bağlı olan 74-cü maddədə təsbit olunmuş ideyalardır. Bu maddə hər zaman aktuallığı və müasirliyi ilə seçilir. Məktəblərdə və ailədə uşaqlara bu məqam aşılanmalı, onların vətənpərvərlik hissələri formalaşdırılmalıdır.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin sözlərinə görə:

“Hər bir gənc vətənpərvər olmalıdır. Vətənpərvərlik böyük bir məfhumdur. Bu sadəcə orduda xidmət etmək deyil, vətənə sədaqət, vətəni sevmək, torpağa bağlı olmaqdır”.

Konstitusiyamı ümumi ruhu və məzmunu göstərir ki, müasir gənclik milli ruhda, ümumbəşəri dəyərlər zəminində, milli-dini dəyərləri və müttərəqqi ənənələri sevrək və yaşadaraq, çağdaş dünyanın global çağırışlarına cavab verən şəxsiyyət kimi tərbibəlməlidir.

Hümeyir ƏHMƏDOV,

Təhsil İnstitutunun Elmi-pedaqoji kadrların hazırlanması şöbəsinin müdiri, pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor